

Ocena rozprawy doktorskiej

mgr. Michała Klimasa

Pt. „Układ przestrzenny oraz struktura własnościowa Sieradza w latach 1815-1843”,

Łódź 2017, ss. 436 + płyta

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr. Michała Klimasa dotyczy jednej z ciekawszych kwestii z zakresu historii miejskiej, jaką jest problem zmian układu przestrzennego oraz struktury własności nieruchomości. Problematyka ta wciąż jest niedoceniana przez badaczy, dlatego każdą inicjatywę w tym zakresie przyjąć należy z uznaniem. Wybór Sieradza jako przedmiotu studiów nad układem przestrzennym i strukturą własności jest dobry, gdyż w pierwszej połowie XIX w. miasto to znalazło się w bardzo ciekawej sytuacji – w następstwie rozbiorów straciło bowiem rangę stolicy województwa. Co prawda w badanym okresie Sieradz zachował przymioty ośrodka administracji państwowej, ale o niższym, powiatowym statusie. W tym kontekście rozprawa mgr. Klimasa wpisuje się w nurt podejmowanych w ostatnich latach badań nad ośrodkami miejskimi, które na przełomie XVIII i XIX w. utraciły znaczenie polityczne i gospodarcze, jak np. Sandomierz (Ch. Augustynowicz, *Grenze(n) und Herrschafte(n) in der kleinpolnischen Stadt Sandomierz 1772-1844*, Wien 2015).

Oryginalnym zamysłem Autora jest wykorzystanie do badań materiałów kartograficznych oraz akt notarialnych. Co prawda studia nad przestrzenią miejską w oparciu o materiały kartograficzne przeżywają ostatnio pewien rozkwit, to jednak po akta notarialne historycy sięgają bardzo rzadko.

Podstawę źródłową rozprawy stanowią przede wszystkim akta notarialne wytworzone w kancelarii Antoniego Pstrokońskiego, działającego w Sieradzu w latach 1807-1843. Drugim istotnym dla Autora źródłem był plan miasta Sieradza z 1823 r., wykreślony przez W. Ziółkowskiego (w kopii z 1859 r.), znany także jako plan regulacyjny miasta. Te dwa podstawowe źródła Autor uzupełnił jeszcze o inne, nieliczne zresztą, plany Sieradza, pochodzące z podobnego okresu, a także o wybrane dokumenty wytworzone w sieradzkim magistracie (żałować należy, że dokumentacja miejska wykorzystana została w minimalnym zakresie).

Ramy chronologiczne rozprawy Autor określił na lata 1815-1843. W pewnym sensie wyznaczają je lata działalności zawodowej notariusza Antoniego Pstrokońskiego. Ma to zastosowanie do daty końcowej, czyli roku 1843, ale w przypadku daty początkowej można mieć pewne wątpliwości. Autor

wyznaczył ją na rok 1815, czyli utworzenie Królestwa Polskiego. Tymczasem A. Pstrokoński kancelarię notarialną w Sieradzu prowadził od 1807 r. Wyłączenie z badań okresu 1807-1814 wydaje się być zabiegiem sztucznym i niepotrzebnym, zwłaszcza, że w rozprawie Autor odnosi się do działalności notariusza we wcześniejszym okresie (np. ustalenie zasad numeracji nieruchomości).

Charakterystyka i ocena konstrukcji pracy

Rozprawa doktorska mgr. Michała Klimasa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisu fotografii, wykresów, planów i tabel oraz aneksów.

Wstęp do rozprawy ma charakter bardzo osobistej wypowiedzi, w której Autor przedstawił uzasadnienie podjęcia tematu, a także w sposób nad wyraz skrótowy omówił wykorzystywane źródła, scharakteryzował układ pracy i wymienił stosowane metody badawcze (bez ich omówienia).

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Sieradz do roku 1815” w sposób skrótowy omówiono dzieje Sieradza od wczesnego średniowiecza do 1815 r. oraz dokonano charakterystyki miasta w świetle niektórych źródeł pruskich z przełomu XVIII i XIX w. Na szczególną uwagę zasługuje druga część tego rozdziału, w której Autor – bazując na pruskim opisie miasta z 1793 r. (wykorzystanym niestety w omówieniu, a nie w oryginale) oraz dwóch planach z 1796 i 1803 r. – pokusił się o przedstawienie układu przestrzennego miasta na początku XIX w. Jest to dobre wprowadzenie do rozważań nad zmianami układu przestrzennego po 1815 r.

Rozdziału drugi i trzeci stanowią najważniejszą część rozprawy. Przy pisaniu rozdziału drugiego, zatytułowanego „Układ przestrzenny Sieradza w 1. połowie XIX wieku” mgr. Michał Klimas bazował przede wszystkim na źródłach kartograficznych, tj. wykonanych w 1848 i 1859 r. kopiach planu posiadłości rządowych w Sieradzu z 1821 i planu regulacyjnego z 1823 r. Pomocniczo wykorzystał też sporządzony w 1811 r. przez władze miejskie wykaz nieruchomości, opracowane przez A. Pstrokońskiego zasady numerowania działek oraz opis topograficzno-statystyczny miasta z 1820 r. Na tej podstawie Autor dokonał próby rekonstrukcji przestrzeni miejskiej, obejmującej krajobraz naturalny (hydrografia, w tym dostarczanie wody użytkowej i odprowadzanie ścieków, topografia, ukształtowanie terenu), krajobraz kulturowy (zasady numeracji działek, podział ulic na klasy I, II, III i IV, toponimia, układ sieci ulic i planowanie nowych, zabudowa, tereny niezabudowane) oraz przestrzeń polityczną (rozumianą jako powierzchnia miasta i miejscowości sąsiadujące).

W rozdziale trzecim pt. „Struktura własności w Sieradzu w 1. połowie XIX wieku”, bazując na aktach notarialnych spisanych przez Antoniego Pstrokońskiego oraz na literaturze i niektórych zestawieniach przygotowanych przez administrację miejską, Autor omówił kolejno: zmiany liczby ludności (na podstawie literatury), strukturę własności nieruchomości (płeć i wyznanie właścicieli) oraz strukturę zawodową i pozycję społeczną właścicieli (przy wykorzystaniu znanych w historiografii metod

klasyfikacji HISCO i HISCLASS). Osobny podrozdział Autor poświęcił również na omówienie instytucjonalnych właścicieli nieruchomości (własność miejska, kościół rzymskokatolicki, wojsko).

Dwa kolejne rozdziały: czwarty i piąty można traktować jako rozszerzenie i zarazem uzupełnienie problematyki poruszanej w dwóch poprzednich częściach rozprawy. W rozdziale czwartym, zatytułowanym „Ceny i terminy nabywania nieruchomości w 1 poł. XIX w. w Sieradzu”, mgr. Michał Klimas starał się przeanalizować niejako „techniczne” aspekty transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości miejskich. W tym kontekście udało mu się ustalić m.in. średnie ceny nieruchomości, w tym zróżnicowanie cen zależnie od położenia parcel. Autor podjął też próbę skorelowania terminów nabywania nieruchomości z porami roku, ale nie przyniosło to żadnych odkrywczych ustaleń.

Bardzo ciekawy jest rozdział piąty, zatytułowany „Rekonstrukcja wybranej zabudowy ulicznej z lat 1815-1843”. Autor podjął się w nim próby odtworzenia zabudowy, a także historii poszczególnych obiektów, usytuowanych w centralnej części Sieradza, tj. przy Rynku oraz ulicach Kolegiackiej i Dominikańskiej.

Niezwykle cennym uzupełnieniem rozprawy są aneksy, które składają się z dwóch części. W pierwszej części Autor zawarł fotokopie planów Sieradza z lat 1796, 1803, 1821 (kopia 1848 r.) i 1823 (kopia z 1859 r.). Ten ostatni plan został przygotowany w sposób szczególny, tj. z rozłożeniem na kilkanaście warstw informacyjnych (dołączona płyta z wszystkimi wrysowanymi warstwami). W części drugiej zamieszczone zostały rejestry aktów notarialnych za lata 1815-1843, zawierające następujące informacje: data wytworzenia, numer dokumentu, lokalizacja przedmiotu zapisu, nazwisko dawnego, obecnego i przyszłego właściciela, miejsce zamieszkania obecnego i przyszłego właściciela, opis nieruchomości, określenie rodzaju transakcji, paginacja i uwagi. Wszystkie dane podane zostały w układzie ulic występujących w mieście.

Przyjęty przez Autor układ pracy nie budzi większych zastrzeżeń. Poszczególne rozdziały tworzą logiczną i zawartą całość, zwłaszcza rozdziały drugi, trzeci, czwarty i piąty. Pewne zastrzeżenia można mieć do wstępu i rozdziału pierwszego.

W przypadku wstępu wyraźnie zabrakło dwóch ważnych elementów: szczegółowego omówienia wykorzystywanych źródeł oraz szerszego odniesienia do literatury przedmiotu (szerzej na ten temat w następnym punkcie recenzji). W mojej opinii Autor w sposób niewystarczający scharakteryzował wykorzystywane w pracy źródła notarialne. Mało tego w zasadzie w ogóle nie poddał ich krytyce; nie omówił układu, rodzaju i częstotliwości wpisów, stanu zachowania, w tym ewentualnych luk i braków (tej roli nie spełniają wstępne objaśnienia w aneksie). Brakuje też nakreślenia sylwetki notariusza, który je wytworzył, tj. Antoniego Pstrokońskiego. Podobne zastrzeżenia można podnieść w odniesieniu do przywoływanych źródeł kartograficznych, zwłaszcza do planu regulacyjnego Sieradza z 1823 r., który przecież ma fundamentalne znaczenie dla rozprawy. Istotnym brakiem jest również to, że Autor w ogóle nie omówił innych źródeł, które wykorzystał w rozprawie, w tym szczególnie akt miejskich. W

tym kontekście dostrzec można pewien niezrozumiały zabieg: w miarę dokładnie Doktorant omówił źródła do dziejów Sieradza w dobie pruskiej (1793-1806), w zasadzie pomijając okres, którym się zajmuje, tj. lata 1815-1843. Brak szerszego omówienia i krytyki źródeł ma duży wpływ na ocenę warsztatu badawczego, o czym szerzej w dalszej części recenzji.

W przypadku rozdziału pierwszego istnieje pewien dysonans między częścią poświęconą dziejom Sieradza do 1793 r. i częścią dotyczącą lat 1793-1815. Pierwsza jest bardzo skrótowa, druga nieco rozbudowana i generalnie dotyczy układu przestrzennego miasta. Być może lepszym rozwiązaniem byłoby przeniesienie do wstępu skrótowego fragmentu omawiającego dzieje miasta w dobie średniowiecza i I Rzeczypospolitej, a części drugiej – do rozdziału poświęconego przestrzeni miejskiej.

Wiedza w zakresie badanej problematyki

Przechodząc oceny wiedzy zaprezentowanej przez Doktoranta, należy zauważyć, iż z dużą swobodą porusza się on w problematyce dotyczącej przestrzeni miejskiej. Widać to szczególnie w rozdziale drugim, gdzie wykazał się dużą skrupulatnością i wnikliwością przy analizie materiału źródłowego i opisywaniu układu przestrzennego Sieradza. Zauważalna jest duża łatwość wychwytywania braków i niedoskonałości pracy geometrów przy wyrzysie planów, bardzo szczegółowa i zarazem kompetentna analiza zabudowy miejskiej oraz dociekliwość w ustalaniu zmian własnościowych poszczególnych obiektów i budynków. Na plus należy także Autorowi zapisać przyjęty przez niego sposób objaśniania obszarów zainteresowań nauk zajmujących się badaniem przestrzeni miejskiej (np. onomastyka, toponimia itp.). Doktorant potrafi też dostrzec pojawiające się przed badaczem różne trudności interpretacyjne. W tym kontekście należy wskazać, iż w sposób prawidłowy wychwycił on problem występowania trudności w określeniu struktury wyznaniowej właścicieli nieruchomości, zwłaszcza chrześcijan.

O ile wiedza Doktoranta na temat przestrzeni miejskiej i zmian struktury własności nie budzi wątpliwości, to jednak można mieć pewne uwagi odnośnie kontekstu badanych zjawisk. Przedmiotem dociekań mgr. Michała Klimasa są przestrzeń miejska oraz stosunki własnościowe Sieradza w dobie ważnych przeobrażeń politycznych i społeczno-gospodarczych w Królestwie Polskim, mającym istotny wpływ także na szeroko rozumianą przestrzeń miejską. Po lekturze rozprawy można odnieść wrażenie, że ten problem jest dla Autora zupełnie niedostrzegalny. Podstawowym źródłem dla opisu przestrzeni miejskiej jest plan regulacyjny Sieradza z 1823 r. (w kopii z 1859 r.). Plan ten wykreślony został w celu uporządkowania i uregulowania przestrzeni miejskiej. Owo „regulowanie przestrzeni miejskiej” było jednym z ciekawszych przedsięwzięć realizowanych w latach 20.-30. XIX w. przez rząd Królestwa Polskiego, które sprowadzało się nie tylko do wyrysowania planów miast, lecz także owocowało innymi działaniami, jak np. wytyczanie i brukowanie ulic czy rozstrzyganie sporów

granicznych. Kwestia ta w rozprawie mgr. Michała Klimasa jest jedynie wzmiankowana (s. 49-50). Autor nie odniósł się w tym wypadku ani do polityki władz miejskich w tym zakresie (poza krótką wzmianką na temat opisu statystyczno-topograficzny miasta z 1820 r., będącej wstępem do opracowania planu regulacji Sieradza, s. 75-76), ani też nie sięgnął do literatury przedmiotu.

Umiejętności warsztatowe i język rozprawy

Umiejętności warsztatowe mgr. Michała Klimasa w zakresie analizy i prezentacji przestrzeni miejskiej oceniam bardzo wysoko. Wspomniałem o tym przy ocenie wiedzy w tym zakresie. Równocześnie dostrzegam pewne niedoskonałości jeśli idzie o krytykę wykorzystywanych źródeł. Podstawą źródłową do badania przestrzeni miejskiej Sieradza były m.in. plany z 1821 i 1823 r. Autor korzystał jednak z ich kopii wykonanych ćwierć wieku później (1848 i 1859). Nie wiadomo, czy dotarł do oryginałów i czy porównał dostępne wersje obu dokumentów. Problem ten sygnalizowałem już przy omawianiu układu rozprawy (brak krytyki źródeł). W tym miejscu chciałbym zwrócić uwagę na wątpliwości, które pojawiają się po lekturze pracy: czytelnik nie wie, czy Autorowi udało się dociec, jakie są różnice między oryginałami planów i ich kopiami oraz czy numery działek zostały naniesione w chwili kreślenia planu (1823 r.), czy dopiero w momencie sporządzania kopii (1859), albo jeszcze później. Ma to kluczowe znaczenie dla określenia wiarygodności danych zawartych na kopii planu. Jeśli sięgnięcie do oryginału było niemożliwe, należało to wyraźnie zaznaczyć.

Podobne wątpliwości – wynikające z braku krytyki źródeł – pojawiają się przy analizie struktury własności. Dotyczą one przede wszystkim ustalenia (a właściwie braku takich ustaleń) liczby właścicieli nieruchomości. Z lektury rozprawy wynika, że zasady określenia podstawy do obliczenia udziału kobiet i mężczyzn, przedstawicieli różnych wyznań, zawodu itp. we własności nieruchomości były bardzo niejasne. Na przykład z informacji zawartej na s. 84 można się dowiedzieć, że za podstawę do takich obliczeń Autor przyjął liczbę działek (510 – największy numer działki występujący w aktach notarialnych). I tu pojawiają się wątpliwości: czy liczba działek odpowiada liczbie właścicieli?, czy przez cały badany okres było 510 właścicieli?, czy w okresie 1815-1843 nie dochodziło do zmian właścicieli? By te wątpliwości rozstrzygnąć, w pierwszej kolejności należało omówić zasady opracowania akt notarialnych i przedstawić dokładną analizę liczby właścicieli nieruchomości (biorąc pod uwagę czynnik czasu), a także odpowiedzieć na pytanie, czy były przypadki, że dla jakichś nieruchomości nie było notarialnie poświadczonych czynności. Jeśli Autor za podstawę do analizy przyjął nieruchomość (działkę), to powinien to wyraźnie wyartykułować i wskazać zasady kwalifikacji działek do określonych kategorii analitycznych (właściciele-mężczyźni, właściciele-kobiety itp., np. czy za własność kobiet uznaje działkę, która choć raz była we władaniu tej płci).

Słowem, zabrakło rzetelnej analizy źródła, opisanie zasad jego opracowania i analizy danych. Myślę jednak, że wskazana tu niedoskonałość nie jest wynikiem niezajomości podstaw warsztatu badawczego, lecz przede wszystkim efektem zastosowania swego rodzaju „skrótów myślowych”, polegającego na niepisaniu o rzeczach oczywistych dla Autora. Zapewne jest to też skutek pewnej fascynacji źródłem.

Na ocenę warsztatu badawczego wpływa również sposób przygotowania przypisów, tabel, wykresów, planów i bibliografii. W tym wypadku nie można mieć większych zastrzeżeń. Bardzo dobrze opracowane i zaprezentowane zostały plany Sieradza, co znakomicie ułatwia lekturę rozprawy. Pewne mankamenty można dostrzec w bibliografii, zwłaszcza w części dotyczącej wykorzystywanych źródeł. Zapewne z powodu pośpiechu lub roztargnienia Autor nie umieścił w bibliografii wszystkich wykorzystywanych źródeł rękopiśmiennych. Pominął m.in. Zbiór Kartograficzny z Muzeum Okręgowego w Sieradzu, czy Teki Pstrokońskiego z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Bardzo nieprecyzyjny jest też opis wykorzystywanych źródeł archiwalnych. W przypadku sieradzkiego oddziału Archiwum Państwowego w Łodzi nie podano sygnatur wykorzystywanych akt oraz błędnie podano nazwy zespołów z aktami notarialnymi; w przypadku Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie – nie podano ani nazw zespołów, ani sygnatur wykorzystywanych akt.

Sfera językowa rozprawy generalnie jest poprawna, ale występują drobne potknięcia stylistyczne oraz sporo błędów literowych. Te ostatnie czasami utrudniają lekturę (np. s. 85 – „Do ulic i klasy należało”, zamiast „Do ulic i klasy należało”). Są też drobne błędy w kolejności zamieszczania i numeracji wykresów (np. s. 141 – wykres ma nr 21, a w tekście opisany jako nr 17; s. 165 – wykres nr 5, powinno być 28).

Udział w naukowym dyskursie oraz prezentowanie i konfrontacja wyników badań

Ponieważ rozprawa doktorska mgr. Michała Klimasa ma charakter wybitnie źródłowy, a poruszana przez niego problematyka nie była dotąd przedmiotem badań, trudno znaleźć w niej elementy polemiczne. Nie jest to jednak żaden zarzut, gdyż dyskusje czy polemiki mogą się pojawić dopiero po upublicznieniu prezentowanych przez Autora tez.

Warto jednak odnieść się do wykorzystywania w rozprawie dostępnej literatury przedmiotu. Przy pisaniu pracy doktorskiej mgr. Michał Klimas korzystał przede wszystkim z literatury dotyczącej dziejów miasta Sieradza lub szeroko rozumianego regionu łódzkiego. Przywoływane przez niego rozprawy służyły głównie do udokumentowania ogólnie znanych kwestii lub traktowane były jako źródło informacji liczbowych, np. na temat liczby mieszkańców miasta.

Uderzające jest to, że Autor zupełnie nie sięgnął do literatury odnoszącej się do szerszych problemów, co mogłoby stanowić punkt odniesienia do uogólnień i porównań. W rozprawie trudno

szukać odwołań do najnowszych prac dotyczących przestrzeni miejskiej innych miast Królestwa Polskiego, np. wspomnianego już Christopha Augustynowicza czy Aleksandra Łupienko (*Przestrzeń publiczna Warszawy w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 2012). Poza syntetyczną pracą Doroty Malec na temat notariatu (*Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007) Doktorant nie skorzystał też z prac badawczych powstałych na bazie akt notarialnych. Myślę tu głównie o publikacjach Szczepana Kozaka na temat notariatu rzeszowskiego (*Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004 i *Kobieta na prowincji galicyjskiej w świetle akt notarialnych 1871-1914*, Rzeszów 2013). Oczywiście Rzeszów nie leżał na terenie Królestwa Polskiego, ale obie monografie zawierają obszerne fragmenty metodologiczne, których lektura być może ułatwiłaby Autorowi analizę materiału źródłowego.

Oczekiwane efekty kształcenia na studiach doktoranckich

Po lekturze rozprawy doktorskiej mgr. Michała Klimasa pragnę stwierdzić, że założone efekty kształcenia na studiach doktoranckich w pełni zostały osiągnięte. Doktorant uzyskał zawansowaną wiedzę na temat teorii, metod badawczych, pojęć i zasad w zakresie historii. Posiadał także umiejętność wprowadzenia do obiegu naukowego nowych wyników badań (kilka opublikowanych artykułów oraz jedna monografia). Bez wątpienia posiada on umiejętność krytycznej analizy i syntezy źródeł oraz zdolność do formułowania sądów na temat podejmowanych problemów badawczych. Posiada wystarczające kompetencje do prowadzenia samodzielnej pracy naukowej, a jego osiągnięcia przyczyniają się do postępu społecznego i kulturowego w społeczeństwie opartym na wiedzy.

Konkluzja

Oceniając rozprawę doktorską mgr. Michała Klimasa rozważyć należy jej pozytywne i negatywne elementy. Za pozytywny element uważam przede wszystkim to, że Autor podjął się opracowania bardzo ważnego problemu, jakim są przeobrażenia przestrzeni miejskiej w dobie dynamicznych zmian politycznych i społeczno-gospodarczych w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w. Na pochwałę zasługuje też wykorzystanie akt notarialnych do badania struktury własnościowej miasta. Generalnie rzecz ujmując, analiza przestrzeni miejskiej Sieradza przeprowadzona została w sposób bardzo wnikliwy i rzetelny. Dzięki temu Autorowi udało się odtworzyć główne elementy przestrzeni miejskiej, w tym m.in. układ sieci hydrograficznej, przebieg ulic i zabudowę. Charakterystyka struktur własności – ze względu na wskazane wyżej niedociągnięcia metodologiczne – wypadła nieco gorzej, ale również pozytywne.

Na rozprawę mgr. Michała Klimasa należy spojrzeć jeszcze z jednego punktu widzenia – jej przydatności dla przyszłych badań. W tym kontekście pragnę stwierdzić, iż jest to znakomita monografia z zakresu mikrohistorii. O takiej ocenie decydują przede wszystkim rozdział piąty oraz aneks. Rozdział piąty, w którym Autor dokonał rekonstrukcji zabudowy centrum Sieradza, nawiązuje do znanej metody badawczej case studies. Przykładem tego typu twórczości jest m.in. publikacja Stanisława Dobrowolskiego na temat dziejów jednej z kamienic w Sanoku (S. Dobrowolski, *Kamienica. Edelheitowie – Trendotowie – Jankowcy w Sanoku*, Rzeszów 2013). Aneks, a zwłaszcza zawarte w nim rejestry akt notarialnych, mogą stanowić podstawą do dalszych studiów, zwłaszcza w zakresie genealogii mieszczańskiej.

Słabe strony rozprawy, wskazane wyżej, dotyczą głównie warstwy metodologicznej, a właściwie braku omówienia i krytyki wykorzystywanych przez Autora źródeł. Wyrażam jednak przekonanie, że mankamenty nie przesłaniają dobrych stron rozprawy.

Reasumując, rozprawę doktorską mgr. Michała Klimasa oceniam pozytywnie. Uważam, że spełnia ona wymagania stawiane pracom doktorskim i odpowiada warunkom określonym w ustawie o tytule i stopniach naukowych. Wnioskuje więc o dopuszczenie mgr. Michała Klimasa do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

